

Tio smutsiga små fingrar

En kulturanalytisk studie om meningsskapande kring polio

Författare: Anna Ågren

ETN K01 HT 09 Kandidatuppsats

Institutionen för Kulturvetenskaper – Avdelningen för Etnologi

Lunds universitet

Handledare: Fredrik Nilsson

Abstrakt

Denna kandidatuppsats i etnologi beskriver hur poliosmittan i Sverige uppfattades och upplevdes mellan augusti och september 1953. Studien undersöker vilka bilder av den epidemiska sjukdomen som fanns representerade och hur mening om smitta konstrueras. Genom att utgå ifrån begreppet arena där dessa föreställningar påträffats har följande dominerande arenor utmärkt sig: hemmet, offentliga platser, skolan och sjukhuset. Syftet har också varit att ta reda på vad det kan finnas för förklaringar till hur polio uppfattades. En kvalitativ etnografisk studie har genomförts där diskursteorin utgjort den teoretiska utgångspunkten. Det empiriska materialet består av artiklar och insändare från kvällstidningar som analyserats och bearbetats genom en innehållsanalytisk metod. Texterna visar på hur hotet om den epidemiska smittan ger upphov till oro på de olika arenorna, och i sin tur meningskapande kring hur man bäst undviker att bli smittad. Slutsatsen är att de rådande diskurser kring sjukdom och smitta kan kopplas samman med de tankar om hygien och renlighet som präglat 1950-talet.

Nyckelord: *polio, mening, diskursanalys, arenor, smitta*

Innehåll

Inledning	4
Om polio	5
Syfte	6
Teoretiska utgångspunkter	7
Metoddiskussion	10
Empiriskt material	12
Tidigare forskning	15
Disposition	16
Smittans vägar	17
Hemmet	17
En offentlig plats: mjölkbutiken	22
Skolan	24
Sjukhuset	27
De inlagda	27
Sjukhuspersonalen	30
Avslutning	35
Källor och litteratur	37

Inledning

Den så kallade influensalinjen, upprättad av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB, blev i sommaren 2009 nedringd av oroliga svenskar. Oron beskrivs som eskalerande och många samtal handlar om oro över risker då barn smittas. (*Dagens Nyheter*, "Ökad oro för den nya influensan" 2009-07-18)

Den åttonde september 2009 publicerade Svenska Dagbladet en artikel från TT om svenskar som vallfärdar till Danmark efter handsprit, som är helt slutsålt i Sverige. Fenomenet beskrivs som "en mindre invasion" skapad av en betydligt större oro för svininfluensan hos svenskarna än danskarna. ("Nya spritresor till Danmark" 2009-09-08)

Dessa artiklar är två exempel på hur bilder av svininfluensan uppvisats i media. Detta uttryck för ängslan fick mig att börja fundera över föreställningar kring epidemiska sjukdomar. Med anledning av att svininfluensan var högaktuell under tiden för insamlandet av det empiriska materialet och bilden av sjukdomen troligtvis skulle komma att förändras, ville jag istället fokusera på en smitta som redan ägt rum. Fokus landade på poliosmittan.

Jag har blickat tillbaka genom historiskt material och hittat exempel på hur man skriver om sjukdomen och de sjuka. Materialet består av artiklar och insändare som publicerats i kvällstidningar från augusti till september 1953.

Eftersom epidemiska sjukdomar tenderar att påverka ett samhälle på flera plan, är en kulturanalytisk studie ett sätt att närma sig bilder av smittan. Det är alltså med anledning av den aktuella svininfluensan och de tankar kring ängslan för smitta som väcktes i och med sjukdomens utbrott, som intresset för detta projekt började.

Om polio

Den som var först att beskriva polio var en tysk ortoped vid namn Jacob Heine. 1840 förklarade han att den är en sjukdom som angriper det centrala nervsystemet och därmed orsakar förlamningar. Senare kom samme forskare att koppla samman sjukdomen med barns insjuknande, vilket man tror resulterat i benämningen *akut barnförlamning*. Denna benämning användes av forskare men främst allmänheten fram till 1950-talet, enligt historikern Per Axelsson i *Höstens spöke. De svenska polioepidemiernas historia* (2004:33). Benämningen barnförlamning ändrades så småningom till poliomyelit, eller polio, eftersom allt fler vuxna drabbades, och dessutom blev dessa betydligt sjukare om det var första gången de stötte på viruset. (1992:190)

Som epidemisk infektionssjukdom drabbade den till en början bara länder i västvärlden med god hygienisk standard, och i Sverige förekom den som mest omfattande mellan 1880 och 1965 (2004:12). Sverige var för övrigt ett av de länder som drabbades hårdast av polioepidemierna, skriver epidemiologen Margareta Böttinger i *Epidemiernas historia och framtid* (1992:190).

Epidemiutbrotten inträffade främst på hösten, något som man långt in på 30-talet misstänkte att fallfrukt och lövhögar kunde hänga samman med, men som man än idag inte kunnat få någon förklaring till. Detta faktum är något som jag förhållit mig till när det empiriska materialet togs fram. (2004-76f) Polioviruset smittar genom förorenat vatten, exempelvis genom avloppsvatten. 1957 påbörjades den nationella poliovaccinationen i Sverige (2004:153). Sedan 1963 är polio bortvaccinerat från Sverige och sedan 2002 är också Europa poliofritt, enligt Smittskyddsinstitutet. (www.smittskyddsinstitutet.se, 2010-01-05)

Syfte

Syftet med denna kandidatuppsats är att förstå de föreställningar kring poliosmittan som var centrala för den undersökta tiden. Materialet, d v s artiklar och insändare från kvällstidningar, ger upphov till frågor som: vilka normer och värderingar syns i medietexterna? Hur uppfattar och upplever skribenterna polio i de publicerade artiklarna och insändarna?

Tidsperioden som undersöks är augusti till september 1953, detta med anledning av att man noterat att epidemiutbrotten främst inträffade på hösten. Det är alltså också med anledning av centreringen kring hösten som gjort att jag lagt fokus på de mest intensiva månaderna under det sista epidemiåret i Sverige. Valet av året 1953 hänger dessutom samman med att man ännu inte funnit något vaccin mot sjukdomen.

Frågeställningarna kan konkretiseras som följer:

Vilka bilder av smittan finns representerade i medietexterna?

Vilka arenor kan man identifiera i materialet och hur ser man på sjukdomen i dessa?

Vad kan det finnas för förklaringar till hur polio uppfattades i texterna?

Teoretiska utgångspunkter

Projektets teoretiska utgångspunkt är diskursteorin, såsom den definieras och beskrivs som redskap i *Diskursanalys som teori och metod* (2000) av medie- och kommunikationsvetarna Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips. Man ger en inledande beskrivning:

”Diskursteorin syftar till en förståelse av det sociala som diskursiv konstruktion, där alla sociala fenomen i princip kan analyseras med diskursanalytiska redskap”. (2000:31) Vidare förklarar man att diskursteorin bygger på tanken om att dessa sociala fenomen inte är deterministiskt skapade, utan möts av ständig motsättning om hur dess definition skall se ut. (2000:31) Därmed kan man också koppla det till meningskapande: genom att definitioner påverkas av olika motsättningar formas samtidigt mening kring sociala fenomen. Mening som både formas av den diskurs som för tillfället råder, men som också omformas av de diskurser som står i konflikt med den dominerande.

Diskursanalysen är också ett lämpligt redskap som kan hjälpa oss studera hur denna mening och verklighet skapas på flera nivåer. Winther Jørgensen och Phillips använder teoretikerna Ernesto Laclau och Chantal Mouffes texter som utgångspunkt för beskrivningen av diskursteorin och hur den får relevans i språkbruket, de skriver: ”I poststrukturalismen blir språkbruket således ett socialt fenomen: det är genom konflikter, konventioner och förhandlingar i ett socialt rum som betydelsestrukturer fixeras och sätts i fråga.” (2004: 32) Det är med hjälp av diskursteorin som jag vill se hur kvällspress i augusti-september 1953 förmedlar poliosmittan och vilka meningar den tillskrivs i olika sammanhang. Med diskursanalysen som teori kan man undersöka, inte bara hur bilder av polion och de poliosmittade ser ut, utan också hur språkbruket har betydelse för detsamma.

Den icke-deterministiska tanken som Winther Jørgensen och Phillips nämner inledningsvis ger uppmuntran till att hitta ifrågasättande uppfattningar och meningsskapande kring polion som en fördjupad analys kan ha stor nytta av; med polio som exempel är smittobilden inte enkel och entydig och därför blir syftet att identifiera vilka uppfattningar om polio som finns, samt vilka som står i konflikt med den rådande diskursen kring sjukdomen.

Den kritiska diskursanalysen, det perspektiv som Winther Jørgensen och Phillips exemplifierar genom Norman Faircloughs idéer, innehåller även redskap för textanalys. Författarna skriver att Faircloughs textanalys kan bestå av interaktionell kontroll (förhållande mellan talare), etos (konstruktioner av ”identiteter genom språk och kroppsliga drag”), metaforer, ordval samt grammatik. (2000:87) Dessa olika utgångspunkter för textanalys kan i

mediematerial fungera som indikatorer på hur mening skapas. När det handlar om interaktionell kontroll är det ofrånkomligt att närma sig förhållandet som media har till läsarna, och det tolkningsföreträde som kan lysa igenom om man utgår från den diskursanalytiska teorin. Utöver kvällspressen i förhållande till läsarna, kan man också i insändare och dylikt analysera meningsförmedlandet som maktfaktor utifrån Winther Jørgensen och Phillips tolkning av Faircloughs begrepp interaktionell kontroll. Begreppet etos som i Faircloughs mening är identitetsbyggande genom språk och kroppsdrag, kommer jag inte till att använda som ett teoretisk redskap då studien inte främst syftar till att undersöka identitetsbyggande i poliotider. Jag menar att en sådan studie kräver ett annat material, än det mediebaseade, som djupare närmar sig enskilda individer under den valda undersökta tiden. När det kommer till Faircloughs teoriredskap metaforer, ordval och grammatik är det med betoning på metaforer och ordval som denna studie syftar till att undersöka som diskursindikatorer. Därmed inte sagt att texterna som helhet inte indikerar diskursiva fenomen. Winther Jørgensen och Phillips skriver, med LaClau och Mouffes språkuppfattning i åtanke:

Alla tecken i språket kan uppfattas som knutarna i ett nät, och de får sin betydelse genom att skilja sig från varandra på bestämda sätt, alltså genom att vara placerade på bestämda platser i nätet. (2000:32)

När ord och metaforer sticker ut i en text kan de, menar jag med hänvisning till föregående citat, fungera som diskursindikationer.

Med anledning av diskursanalysens användande av begreppet metafor är det relevant att reflektera över vad författaren och essäisten Susan Sontag skriver i *Sjukdom som metafor* (1981). Verket är en analys av TBC och cancer som de framställs i skönlitteratur. Sontag skriver inledningsvis:

Mitt ämne är inte själva den kroppsliga sjukdomen utan de olika sätten att använda sjukdomen som en bild eller metafor. Min poäng är att sjukdomen *inte* är en metafor, och att det mest sanningsenliga sättet att betrakta sjukdomen på [...] är det som är mest renat från, eller mest motstår, det metaforiska tänkandet. (1981:6)

Sontags tes utgår ifrån uppfattningen om metafortänkande, som hon i sin exemplifierande litteratur hänvisar till, innebär att sjukdom kopplas samman med fasor. Här menar också Sontag att vilken sjukdom som helst skulle kunna stå som exempel för det metaforiska tänkandet. Viktigt kan vara att poängtera att Sontags kritik inte gäller begreppsfenomenet

metafor som sådant, utan sjukdomsmetaforer som bidragande faktor till förutfattade meningar som konsekvens av diskursiv konstruktion. Sontags analys är en intressant aspekt, men har ett annat syfte än vad Winther Jørgensen och Phillips har med sin bild av diskursteori; Sontags idé kan ses som en representation av ifrågasättande mot en rådande diskurs.

Metoddiskussion

Jag har valt att använda mig av *textanalys*, eller *innehållsanalys*, som metodologisk utgångspunkt. Denna går bland annat att dela upp i kvantitativ och kvalitativ metod; en kvantitativ innehållsanalys för räkning eller mäter ord och manifesta företeelser i text, den kvalitativa har som mål att tolka ”underliggande betydelser” och ”frånvarande dimensioner”, enligt medie- och kommunikationsvetaren Helena Sandberg i *Medier och fetma. En analys av vikt* (2004:79) Sandberg är noga med att poängtera att den kvalitativa innehållsanalysen egentligen är en sammanslagning av olika metoder för texttolkning, bl.a. semiotisk analys, stilanalys, retorisk analys och diskursanalys.

Eftersom denna kulturanalytiska studie, med inriktning på mediematerial, bygger på en kvalitativ metod, kan den dra nytta av medieforskningens definition och användande av textanalysen. Sandberg tar också upp den kvalitativa innehållsanalysens förhållande till hermeneutiken, läran om texttolkning, och förklarar att den kvalitativa innehållsanalysen faller under denna benämning. Sandberg hänvisar till Bergström, Boréus och Hellspång när hon skriver: ”Hermeneutik handlar om att tolka och förstå texter; att skingra oklarheter, men också att visa på dubbla bottnar och dolt innehåll.” (2004:83)

Som ett ytterligare metodologiskt redskap vill jag använda *historisk etnografi*. Detta finns inte som ett etablerat metodologiskt begrepp, även om man kan dra slutsatsen att det handlar om insamlingsarbetet och bearbetningen till en kulturanalytisk studie bestående av historiskt material.

Begreppet historisk etnografi definierar jag som en metodologisk utgångspunkt som innebär att skapandet och/eller insamlandet av empirin sker genom fältarbete i historiska källor.

Min avsikt har varit att genomföra ett fältarbete med historisk etnografi som metod, för att därefter rekonstruera och ge en uppfattning om hur man såg på polion hösten 1953. Mitt tillvägagångssätt har varit att inledningsvis inventera i det valda mediematerialet utifrån de frågor som studien syftar till att besvara, och därefter tematisera de uppslag som framgått i materialet.

Den etnologiska – eller kulturvetenskapliga forskningen kännetecknas av studier av nuet samt det förflutna, inte sällan med ett historiskt perspektiv för att kunna förklara och problematisera nuet, skriver Ehn och Löfgren. Man talar också om hur man inom kulturstudier kan öppna för rekonstruktioner av historien. (2001:8) Med detta i åtanke kan man tycka att det

är självklart att historia är en del av den etnologiska forskningstraditionen. Med egen erfarenhet av att historiska rekonstruktioner inte tar lika stort utrymme i grundutbildningen i etnologi, som nutida forskningsämnen, vill jag motivera begreppet historisk etnografi med förhoppning om att det historiska perspektivet i etnologin blir tydligare formulerat och praktiserat, åtminstone i grundkurser i etnologi.

Inom antropologin finns ett etablerat begrepp som går att koppla till historisk etnografi, nämligen *historisk antropologi*; antropologen Kirsten Hastrup skriver inledningsvis i *Other Histories* (1992) om hur relationen mellan historia och antropologi lett till en sammanstrålning:

All histories are grounded in structures – systematic orderings of contingent circumstances. In their turn, such structures become manifest only through historical events conflating past and present by bringing together `movements of different origins, of a different rhythm: today's time dates from yesterday, the day before yesterday, and all former times'. In other words, anthropologists have realized that culture and history are adjective to one another, not substantially separated entities. (1992:5)

Hastrup menar att begreppet historisk antropologi sedan sent sjuttioal och tidigt åttiotal resulterat i att man integrerat fälten historia och samhällsvetenskap, vilket gör att man inte längre behöver tala om det föregående begreppet, historisk antropologi. (1992:6-7)

Empiriskt material

Det empiriska materialet består av artiklar, insändare och en ledartext från tre kvällstidningar: *Aftonbladet*, *Expressen* och *Kvällsposten*. Bland de representerade tidningarna finns en överblick av material hämtat från *Aftonbladet*, vilket beror på hur frekvent polio förekommer, men också på hur materialet sett ut. Materialet, kvällstidningarna, med urval från augusti till september, som denna studie bygger på, var ursprungligen inte valda med syfte att studera just kvällspressens publiceringar kring poliosmittan 1953. Materialvalet är påverkat av att dagstidningar, såsom *Dagens Nyheter*, *Sydsvenskan*, *Svenska Dagbladet* och *Skånska Dagbladet* inte publicerat artiklar som bestått av reportage eller längre texter som kunnat användas för att gå djupare in genom en diskursanalys. I föregående dagstidningar skriver man om andra nyheter och i de fall det handlar om polio, är det snarare notiser om antal smittade. Tidigt insåg jag svårigheter med att arbeta med ett sådant material och vände istället blicken mot kvällstidningarna. Dock vill jag nämna att man i *Arbetet* haft enstaka artiklar om polio som varit intressanta, men som i första hand behandlat andra ämnen i grunden än själva sjukdomen. Dessutom har *Arbetet* och *Skånska Dagbladet* snarare lagt fokus på TBC under den undersökta perioden, vilket kan innebära att man främst var tyngd av detta i Skåne, än poliosmittan. Med anledning av avsaknaden av längre artiklar i dagstidningarna eller var fokus i artiklarna legat, valde jag att helt enkelt fokusera på kvällstidningar.

Tanken på att arbeta med medietexter uppstod då den pågående pandemin, svininfluensan, var högaktuell i svenska tidningar. Genom att använda mig av tidningsmaterial har jag velat analysera hur bilden av poliosmittan sett ut, såsom den förmedlas i tidningar, eftersom media också är en reflektion av de maktdiskurser kring meningsskapande som finns kring sjukdom och smitta. Uppsatsen syftar inte till att ta reda på vilken effekt media på 1950-talet haft på sina läsare, utan vill istället hitta de bilder som förmedlas genom medias uttryck. Detta med tanke på hur omfattande och mångfacetterad en sådan studie skulle ha blivit, då dagens mediasamhälle skiljer sig enormt från 1950-talets.

Att arbeta med mikrofilm ur en tidskriftsamling är minst sagt tidskrävande, med då den undersökta tiden, augusti till september, trots allt varit fixerat har jag haft möjlighet att ta mig tid att återvända till utvalda delar i material och studera dem igen. Dels för att man lätt missar något, och dels för att artiklar i olika tidningar vid samma datum inte sällan behandlar samma människooöden eller händelser. Anledningen till att jag också valt att fokusera på flera

kvällstidningar, och inte endast *Aftonbladet*, beror dels på att jag velat få olika tidningar syn på samma händelser – huruvida man skriver om dem på olika sätt, eller nämner dem alls för den delen. Att använda endast *Aftonbladet* skulle, trots att man skriver mest om polion i denna kvällstidning, inte räcka som material. Antingen hade man fått utöka den undersökta tiden, eller göra en närstudie av *Aftonbladet* som tidning, med politisk bakgrund eller publicistisk metod. Mitt syfte har varit att sätta poliosmittan i främsta fokus, inte tidningarna som skriver om den.

När materialet var insamlat stod det klart att jag behövde bearbeta materialet och genomföra en tematisering av innehållet för att få översikt av vad som kunde användas. Etnologen Lars Kaijser skriver i *Etnologiskt fältarbete* om vikten av noggrann bearbetning och systematisering av materialet, och ju större och mer omfattande materialet är, desto mer krävs det av etnologen att materialet följer ett systematiskt tillvägagångssätt. (1999:36) I min studie trädde en del teman och händelser tydligt fram och andra fick studeras närmare för att identifieras genom gemensamma teman eller nyckelord. Inledningsvis delade jag in mitt material i huvuddelarna sjukdom och de sjuka. För att därefter hitta beskrivningar av orsaker, råd, myter, rykten, expertutlåtande samt hur man beskrev de sjuka. Denna indelning ledde sedan till insikt om att alla dessa indelningar egentligen gick att placera i större sammanhang; varje sjukdoms- och smittobild förekom i en eller flera arenor.

Analysen av föreställningarna kring poliosmittan 1953 kommer att utgå ifrån begreppet *arenor* som i kulturanalytisk mening syftar till de fysiska och mentala landskap, som Ehn och Löfgren skriver om i *Kulturanalyser*. Det är inte endast platser man passerar, stiger in i eller lämnar – utan också själva ”rörelsen som organiserar platsen och bilderna av den.” (2001:97) Utifrån materialet har jag funnit arenor som är genomgående tematiska utgångspunkter, och samtidigt kan man se hur rörelse mellan arenor skapar innebörd och samtidigt är en del av den diskursiva konstruktionen av sjukdomen polio. De arenor som behandlas är *hemmet, mjölkbutiken som offentlig plats, skolan och sjukhuset*.

En källkritisk aspekt kring empirin är materialets begränsning när det handlar om att man inte tagit del av människors direkta tal om smittan, exempelvis genom intervjuer, utan snarare en text som bearbetats för att passa kvällspressens format. Däri ligger bland annat sättet att skriva i medietexter, den litterära stilen, vad som väljs ut bland citat och beskrivningar som är gjorda av journalisten i fråga. Mitt val att arbeta med arkiverat material, d v s en tidskriftsamling, grundas på, som tidigare nämnts, uppfattningen om att det förgångna formulerat i

arkivmaterial kan lära oss om meningsskapande. Att söka efter personer som upplevt poliosmittan på 50-talet kunde varit ett alternativ, men då smitta och sjukdom inte är helt okomplicerat som ämne, kunde det kräva en stor tidsmässig insats att närma sig informanter och få ett företroende som kan resultera i ett användbart material som tillför något nytt till kulturstudier om polio. Med anledning av kandidatuppsatsens tidsplan valde jag att inte gå den vägen.

Etnologen Oscar Pripp skriver i *Fältarbete*: ”I en kvantitativ undersökning kan människor vara passiva i och med att forskaren använder uppgifter ur journaler, arkiv och register”. (1999:53) Pripps resonemang är visserligen främst fokuserat på kvantitativa studier, men jag menar att även från sådana källor bör man vara försiktig med de namn som förekommer. Min främsta inställning till allt material som jag kommit i kontakt med, är att det inte fyller någon funktion för själva analysen av att tala om vem som uttalat sig om ämnet, med reservation för epitet som exempelvis yrke eller social ställning.

Tidigare forskning

Den forskning som tidigare behandlat polio består bl.a. av historikern Per Axelssons avhandling *Höstens spöke. De svenska polioepidemiernas historia* (2004). Axelsson behandlar tiden 1880 till 1965 och syftar till att besvara hur många som drabbades av polioepidemierna, hur man försökte motarbeta densamma samt vad som skedde med de som insjuknade. (2004:13) Genom studier av vetenskapliga artiklar och statistik, samt personliga berättelser hämtade från det självbiografiska materialet *Poliominnen* har Axelsson försökt besvara sina frågeställningar.

Poliominnen. Polioskadade skriver in sitt liv och sitt arbete (1996) är en samling brev som insamlats av RTP, Riksförbundet för trafik- och polioskadade samt Nordiska Museet med syfte att ge insikt i de liv poliosmittade haft och skapa kunskap om sjukdomen. (1996:6) Man berättar om livet före insjuknandet, hur det varit att leva med polio, samt hur man hanterar att leva med postpoliosymptom. *Poliominnen* är med andra ord ingen vetenskaplig utgivning, men en av de få publicerade texter om polio i Sverige.

Ett lindrigt fall av polio (2002) av Sven Andréasson är en annan sjukdomsskildring som handlar om författarens insjuknande i polio 1954 och hur mötet mellan patient och läkare såg ut på femtio- och sextiotalet.

Det finns alltså ingen renodlad etnologisk eller kulturanalytisk forskning gjord om polio, utan den polioforskning som finns är snarare medicinhistoriskt- eller epidemiologiskt inriktad. Den etnologiska forskning som i viss mån anknyter till ämnet är Helena Hörnfeldts *Prima barn, helt u.a. Normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923-2007* (2009) som tar vid efter vaccinationerna mot polio och TBC, och fokuserar på den utveckling som skett när det gäller den sjukdomsförebyggande barnhälsovården. Hörnfeldt undersöker föreställningar om normalitet kontra barndom.

Med bakgrund till den tidigare forskningen som jag presenterat anser jag att denna studie om föreställningar kring polio på 1950-talet kan tillföra något till forskningsfältet kring polio med anledning av att man tidigare inte studerat meningsskapande kring polio genom ett kulturanalytiskt perspektiv. Det finns både ett historiskt tomrum kring bilder av polio, men också av epidemiska sjukdomar överlag. Då materialet består av medietexter blir det en kombination som inte tidigare förekommit i kulturstudier kring polio.

Disposition

Följande analys innehåller underrubrikerna i nämnd ordning: *Hemmet*, *En offentlig plats: mjölkbutiken*, *Skolan*, och *Sjukhuset*. Dessa rubriker syftar på de arenor som har förekommit i det empiriska materialet. I analysen använder jag mig av diskursanalys som teoretisk utgångspunkt när jag analyserar hur bilden av polio sett ut på dessa arenor samt hur rörelse mellan arenor är en del av meningsskapande.

Smittans vägar

Poliosmittan hösten 1953 orsakade en rad artiklar i kvällspressen. Man publicerade allt från notiser om antal smittade till artiklar med experters råd, men också närgångna porträtt av de sjuka. I detta tidningsmaterial lokaliserade jag de fyra dominerande arenorna i materialet som innehöll bilder av och metaforer kring polio, där sjukdoms- och smittobildsuttryck även rör sig mellan arenor. Medietexterna, d v s de artiklar och insändare m.m. som förekommer i det empiriska materialet, verkar som exempel på hur meningsskapande tagit form och diskurser konstruerats.

Inledningsvis började jag med *Hemmet*. Den arena som också verkar som nyckelsymbol med skriftande meningar, enligt Ehn och Löfgren (2001:24) Man skriver också att till hemmet ”läggs nya betydelser till” och man nämner bl.a. folkhemmet som exempel. Hembegreppet är alltså laddat med föreställningar och förväntningar; när smitta tar sig in, eller riskerar att ta sig in, blir denna nyckelsymbol laddad med ytterligare mening. Bilder av poliosmittans närvaro i hemmet eller det faktum att sjukdomen riskerar att ta sig in i hemmet, är något som analyserats i följande kapitel.

Hemmet

I *Aftonbladets* kolumn ”Doktorn” har skribenten skrivit texten med rubriken ”Skräcken för barnförflamning” (1953-09-12), här berättar denne om och hur ”människor med nervös läggning ringer och söker doktorerna för likt och olik i tro om att det är barnförflamning”. Doktorn beskriver hur de oroliga förväxlar vanliga förkylningssymptom med polio, samtidigt som denne menar att vissa fall av polio kan ha varit lindriga och att de sjuka tillfrisknat av sig själva hemma, utan läkarvård.

Den bild av sjukdomen som målas upp i texten speglar både en smitta vars spridning är onödigt uppförstorad hos en del av allmänheten, samtidigt som det finns beskrivningar kring att poliosmittan riskerar att finnas i var och varannans hem, och kan drabba familjen vid oförsikt. Läkarens uttryck i *Aftonbladet* blir ett tecken på detta, samtidigt handlar det om hemmet som diskursiv konstruktion och hur denna nya mening kommer i konflikt med bilden av hemmet som, enligt Ehn och Löfgren menar, från och med 1800-talet blivit ”den lilla, varma världen” i kontrast till världen utanför. (2001:24)

Idéhistorikern Karin Johannisson skriver i *Tecknen*: ”Bakteriologins genombrott vid 1800-talets slut kopplade det orena till smitta, infektion och sjukdom. Den tvättade kroppen blev ett hygieniskt projekt.” (2004:104) Att man i Aftonbladet skriver att renligheten är det viktigaste skyddet mot polion är inte bara kopplat till eventuell smittspridning, utan också en del av moralens kamp mot smutsen; Johannisson fortsätter:

Medan den förhygieniska tidens smuts var en skorpa av orenlighet utan annan skam än fattigdom, var den moderna smutsen omoralisk. Den var smuts förvandlad till *snusk*. Dofter som borde ha tvättats bort, fläckar som borde ha utplånats - allt detta förknippades med ohygien och orenlighet, men också med låga begär som ätande, tömmande, könets njutningar. (Johannisson 2004: 104f)

Hemmet präglades således också av denna tanke om smuts som något omoraliskt.

Sociologerna Eva Palmblad och Bengt Erik Eriksson skriver i *Kropp och politik*.

Hälsoupplýsning som samhällspegel från 30-tal till 90-tal:

Hälsöfostran är moralisk fostran. Kunskapsformerna och auktoriteterna har skiftat över tid, men de normativa inslagen i förmedlingen av regler för levnadssätt är anmärkningsvärt konstanta. (1995:149)

I hemmet har husmodern en viktig roll när det kommer till fostran av barnen. Läkarens kolumn avslutas med betoning på att hålla en god hygien och målar upp en vardagssituation som exempel:

En husmoder bör tänka på, att hon kanske är bacillbärare och att hon kanske överför poliosmitta på den smörgås hon gör i ordning åt sin lille son, om hon inte dessförinnan tvättat sina händer noggrant. Detta är inte bacillskräck utan ett nödvändigt försiktighetsmått. (*Aftonbladet* 1953-09-12)

Smittan beskrivs i läkarens spalt som en slags hinna som från människan själv kan, om hygien är god, utplånas. När man i texten målar upp situationen med husmodern, som gör i ordning en smörgås till sin son, som en potentiell smittbärare ställer man också det trygga hemmet och moderns roll på kant; en kärleksfull handling att förbereda mat till sitt barn blir plötsligt ett hot för hälsan, om smittan tagit sig in i hushållet. Och då modern också är den som är närvarande och ansvarig för barn och hushåll blir doktors uppmaning också en illustration för hur bilden av modern såg ut under denna tid.

Hur det moderna samhällets moderskaps - och faderskapsideal sett ut skriver Orvar Löfgren i *Den kultiverade människan*; ”far är respekterad och vördad på avstånd medan mor står för

ljuset, värmen och kärleken.”(1979:97) I en artikel i *Aftonbladet*, ”Vårn mamma måste bli frisk snart! Tolv barns mor [sic!] drabbad av polio” (1953-09-18) skriver man: ”mamman behövs så innerligt väl i hemmet för att pyssla om sina små”, detta bekräftar diskursen om moderlighet som stöttepelare. Artikeln fortsätter:

Hennes fysik är emellertid inte den bästa. Det oerhörda slitet och de många barnsängarna har brutit ner henne. 25 kr om dagen tjänar [faderns namn] på sitt arbete, och det räcker inte så långt när det är så många munnar att mätta. Därför brukar mamman, så ofta som hon kan, tjäna en slant extra. Men hur det ska gå efter det här, det vågar [faderns namn] inte tänka på nu.
(*Aftonbladet* 1953-09-18)

Här får man en närmre beskrivning om hur familjens situation ser ut, och när *Aftonbladet* skrivit ut att familjen är från Delsbo, en liten tätort i Hälsingland, och att familjen levt under knappa förhållanden ger man ytterligare bakgrund till tragedin. Moderns insjuknande visar på hur förväntningar på kvinnan som husmoder och samtidigt som hon är en del av familjens källa till försörjning, kompliceras ytterligare. Meningskapande kring vad som förväntas av henne på olika platser ställs mot sjukdomens intågande.

Lynn Åkesson skriver i ”Veta sitt värde” ur *Modärna tider* om kvinnoarbeten och gör en jämförelse mellan idealkvinnan som är fullt sysselsatt inom hemmet och hur det faktiskt såg ut för en del:

Verkligheten var emellertid annorlunda, i synnerhet underklassens kvinnor. Skötseln av hemmet sattes nog i första rummet av samtliga men långt ifrån alla råd att leva upp till idealet. Kvinnornas vardagsliv karaktäriserades istället av en mängd tillfälliga arbeten utanför hemmet. [...] Deras arbetsinsatser anpassades så vitt så möjligt till familjens krav och familjecykeln. [...] De inkomster som kvinnorna stod för var viktiga, och ibland nödvändiga tillskott till familjens ekonomi. (1985:381f)

Att modern arbetar extra utanför hemmet trots känningar av polio (om än förträngda) går alltså att koppla till hur Lynn Åkesson skildrar vad underklassens kvinnor förväntades göra. När modern är borta tycks det självklart att äldsta dottern tar över ansvaret för familjen: ”Men [dotterns namn], som är 17 år och nu får träda in i mammas ställe, försökte trösta så gott hon kunde.” Genusdikotomierna manligt och kvinnligt är tydliga i detta fall, och omöjliggör för fadern att uppvisas som en trygghet för familjen i artikeln, det blir den äldsta dottern som tröstar sina småsyskon och tar hand om spädbarnet.

En annan bild av kvinnan, ges i kolumnen "Doktorn", som nämnts tidigare, kan man utläsa att denne sakkunnigt och förnuftigt försöker mildra en oro för smittan genom att ha ett lite lättamt språk; läkaren skriver:

Alla andra krämpor som brukar hemsöka oss, kommer fortfarande trots att det är epidemitider. En kvinna frågade mig i förra veckan, om hon väl inte "fått en släng" av polio i höften, som kändes stel (som den många gånger tidigare gjort!) (*Aftonbladet* 1953-09-12)

Doktorn menar alltså att de oroliga och smått hypokondriska patienterna som denne genom sitt arbete träffat på är onödigt ängsliga, och kanske inte lika upplysta som doktorn själv.

Ordvalen i läkarkolumnen är intressant att titta på; inledningsvis är rubriken uppseendeväckande då man skriver *skräcken* för barnförflamning. Här kan man ställa ordvalet mot de oroliga medborgarna som läkare beskriver, men också sjukdomen i sig. Hur befogad är skräcken som doktorn målar upp? Med tanke på hur man samtidigt beskriver de oroliga som människor med "nervös läggning" kan man anta att doktorn i texten vill anspela på psykisk instabilitet och hysteri. Anmärkningsvärt är också att det situationsexempel, den oroliga kvinnan med höftproblem som kontaktat läkaren, kan kopplas till bilden av kvinnan som hysterisk och nervsvag.

Johannissons *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin de siècle* behandlar synen på kvinnan inom medicinvetenskapen kring sekelskiftet; hon skriver om *nervositeten* som ett tillstånd där kvinnorna var överrepresenterade tolkades som något biologiskt betingat, man pratade liksom om *nervsvaghet* och det mer populariserade uttrycket *dåliga nerver* där detta också var kopplat främst till kvinnor. Johannisson skriver att begrepp för nervösa tillstånd försvunnit från och med 1920-talet, men benämningen "nerverna" har fortsatt vara en "stereotyp för den inverterade kvinnliga maktfullkomligheten". (1994:147ff) Detta hänger samman med den tendens Johannisson sett: att sekelskiftet inneburit ett ökat sjukdomsförklarande av beteenden som gick utanför de rådande normerna. (1994:25)

Doktors ordval i kolumnen kan speglas mot denna tidigare syn på kvinnan, även om läkaren skriver "människor med `nervös läggning'". Att kolumnen är ett återkommande inslag i *Aftonbladet* som alltid förekommer på en temasida, kallad *Vi kvinnor*, stärker också tesen om vem som är den oroliga, nervösa; och därmed också varför texten riktar sig till kvinnor.

Bilden av smittan på hemmets arena är att den är svår att kontrollera och hotfull, men samtidigt kan den hållas borta genom kunskap om god hygien. Samtidigt är bilden av polio

också kopplade till okunskap eller en felaktig syn enligt expertisen. Att få ”en släng av polio i höften” är ett bra exempel på hur man beskriver smittan.

En offentlig plats: mjölkbutiken

En annan plats som syns i det empiriska materialet är mjölkbutiken. Många besökte denna offentliga arena och den tillhandahöll människor ett baslivsmedel som har en laddad betydelse, speciellt kring den tid som materialet är hämtat ifrån.

Etnologen Håkan Jönsson skriver i *Mjolk- en kulturanalys av mejeridiskens nya ekonomi* om mjölken som ”symbol för det moderna framsteget” (2005:40). Mjölken är inte bara vit i färgen utan i sin materialitet signalerar den även renhet och sundhet, men också framsteg och ordning, enligt Jönsson. (2005:39) Redan i början av sekelskiftet var fokus på mjölken som välgörande livsmedel en del av tanken om ett modernt samhälle, som syntes ibland annat informationen till barnavårdcentralerna. (2005:31f) Så småningom fick även föreningen *Mjolkpropagandan*, som bildades 1923, stöd av myndigheter, eftersom man inte ifrågasatte mejerilivsmedlens betydelse i hälsosammanhang. (2005:32ff)

På *Aftonbladets* insändarsida, *Ett ögonblick redaktion*, skriver ”Vän av sund hygien” om ”Hygien i mjölkbutiker”: denne menar att personalen i mjölkbutiker inte hanterar mjölken på ett hygieniskt sätt, speciellt i dessa epidemitider. Insändaren lyder:

Stick inte ner halva handen i mjölkkräset, när ni hämtar det vid disken för att expediera mjölk. Det finns handtag. Hämta heller aldrig en glasflaska på samma sätt, även om där bara får rum ett pekfinger. Varje flaska har hals som går att gripa om. Följ också kundens exempel, som lägger lock och korkar med den sida upp som sedan ska ner i mjölken. På disken läggs pengar dan i ända, där ställs smutsiga shoppingväskor och där sätts småbarn, så där har baciller rika tillfällen att frodas. (*Aftonbladet* 1953-08-04)

Skribentens observationer i mjölkbutiken mynnar ut i ett äckel och obehag ur hur personalen kommer i hudnära kontakt med mjölken. Johannisson skriver följande om sekelskiftets syn på smuts och äckel: ”känslomässigt tycks äcklet byggas upp av rädsla för att något ska överföras till den egna kroppen”. Hon fortsätter: ”Det associeras med hot som smitta, förgiftning och invasion; med tillstånd som dött, ruttet, upplöst; med egenskaper som klibbigt, slemmig och svampigt; med kroppsord som smet, klet, kladd, klibb.” (2004:102) Själva känslan av smitta och snusk är kärnan i resonemanget hos insändarskribenten, och i förlängningen en rädsla för att själv bli smittad p.g.a. personalens ovarsamma hantering av livsmedel.

Denna bild av mjölken som perfektion av renhet som Jönsson talade om, kan ställas mot insändarens uppfattning om hur mjölken hanteras; plötsligt blir den rena och nyttiga mjölken

satt i samband med ohygienisk hantering av densamma. Inte ens mjölken som symbol blir immun mot hur personalen hanterar den och därmed också besmittad.

Kunderna i insändaren ses föredömen när det gäller hur mjölken hanteras; när man inte låter korkar och lock komma i kontakt med smutsiga ytor. Dessa ytor som enligt skribenten själv menar är orena p.g.a. kundernas eget bruk, med mynt och fingrar som vidrör disken, smutsiga väskor och småbarn som lyfts upp och placeras där. Kritiken mot yrkesgruppen går inte bara att sammankoppla med tidens moraliska syn på hygien, utan också med det kunskapsbehov om renlighet som skribenten anser sig behöva belysa. Huruvida mjölkhanteringen spelat roll för smittspridningen av polio eller inte är oklart, men den åsikt som skribenten visar i sin text belyser hur diskursen om renlighet och hygien hänger ihop med uppfattningen om smittspridning och hur meningsbygget utsätts för ständig friktion när verkligheten ska formuleras.

Skribentens text också visar är hur denne motiverar sina synpunkter, valet att signera sin insändare med ”Vän av god hygien” signalerar att man precis uppvisat den korrekta bilden av renlighet. Genom att säkra sina synpunkter på det viset kan man misstänka att det är svårt för andra läsare att ifrågasätta insändaren ifråga om moralisk trovärdighet. I *Aftonbladet* publiceras inte heller någon replik på texten under den undersökta tiden.

Liksom i hemmets arena är den epidemiska smittan något hotfullt och i synnerhet på i mjölkbutiken något svårkontrollerat då det främst är andra människor som sprider smittan till livsmedlet. Sammanfattningsvis blir bilden av smittan smuts, då renhetsivern karakteriserar insändarskribentens intryck i mjölkbutiken.

Skolan

I en artikel skriver *Expressen* om oroliga föräldrar som är rädda för att låta sina barn delta i skolmåltiderna efter sommarlovets slut ("Låt barnen äta i skolan trots epidemierna" 1953-09-02). *Expressen* har nämligen "fått så många påringningar om saken att det tydligen är påkallat att få ett sakkunnigt utlåtande om hur det förhåller sig." Syftet med artikeln är främst att stilla föräldrarnas oro genom ett expertutlåtande, av en skolöverläkare och tillika professor, och man hänvisar även till skolöverstyrelsens konsulent, en kvinna som benämns fröken, som berättar att man utbildar skolbespisningspersonalen i årliga kurser.

Det tycks alltså pågå en diskussion om det är farligt att låta sina barn äta i skolmatsalen. En bakgrundsbild till oron som verkar präglade synen på hygien finner vi i insändaren "Renligheten i folkskolorna". Signaturen "Oroliga mammor" skriver om en liten pojke som börjat skolan:

Första dagen skulle han ha med sig tvål och handduk, men ännu efter 3 veckor har någon tvättning icke förekommit. Icke ens före maten får barnen tvätta sig, vilket är upprörande i dessa barnförämlingstider. I tidningar och radio uppmanas allmänheten att iaktta stor renlighet t.o.m. att tvätta sig så snart möjlighet finns. D v s så snart man ser ett tvättställ, och detta gäller i synnerhet barnen. [...] Undra sedan på om föräldrarna är litet oroliga.

(*Aftonbladet* 1953-09-18)

Mammornas insändare visar på hur inte bara rekommendationer om renlighet når dem via kvällspress, utan också i radio, och hur samhällsinformation inte alls motsvarar hur man menar att det i skolan i praktiken fungerar. Dessutom kan man se att skribenten ger intrycket av att identifiera sig med och representera gruppen mammor, och hur bilden av en moder ska vara: fostrande och omvårdande.

Ytterligare ett exempel på hur mening formuleras av olika grupper kan vi se i "Mota polion! - läkare och mödrar larmar mot dålig hygien vid skol-lunch":

Tvätta händerna före maten - det är det första rådet till allmänheten i poliotider. Men i de flesta av landets folkskolor nonchaleras det rådet fullkomligt. Barnen går till skollunchen direkt från lek och toalettbesök. (*Aftonbladet* 1953-09-22)

Den föregående insändaren var bara en enskild reaktion på hur hygien hanterades i skolan, *Aftonbladet* berättar nu om hur fler mödrar och dessutom läkare tycker att det är anmärkningsvärt med bristen på hygien. Att man tydligt poängterar att det är "mödrar" och inte föräldrar som oroas av skolans rutiner är återigen en representation av meningsskapandet kring av vad det innebär att vara mor, d v s att vara familjens ansvariga för barnens hygien.

Till skillnad från exempel i kapitlet *Hemmet*, då mödrarna inte uttalade sig utan snarare blev omtalade, har de nu drivit renlighetsdiskussionen framåt och förkroppsligar diskursen.

Aftonbladet rapporterar dagen efter om en rikstäckande kampanj som ska stärka synen på hygien vid skolluncherna; "Kampanj över hela landet för bättre skollunch-hygien. 1.300 barn i skola utan tvättfat!" (1953-09-23). Man framhåller att på många orter finns det lite möjlighet för barnen att tvätta sig. En läkare från Örebro menar dock att källan till problemet kan ligga någon annanstans: "Lär barnen i hemmen att tvätta sig före måltiderna, så kanske det blir en vana också i skolan." Indirekt menar man att skulden inte ligger hos skolan när det kommer till den bristande hygien, utan är föräldrarnas, och i slutändan alltså mödrarnas. Man understryker också återigen att pojkarna är problemet; en överlärare säger: "Vi har två små tvättställ i vår ganska ålderdomliga skola, och jag tror faktiskt inte att jag kan påminna mig att det någonsin stått en pojke där." (*Aftonbladet* 1953-09-23) Samma artikel innehåller också en bild på en leende pojke som visar upp sina händer; till detta skriver man "Tio smutsiga små fingrar – vanlig syn i Sveriges skolor." Den enskilde läkarens uttalande om att inläringen om hygien först måste ske i hemmet visar på hur två diskurser ligger i konflikt med varandra, eftersom mödrarnas förklaring till den ohygieniska situation som råder, skolans oförmåga att kontrollera så att barnen sköter sin hygien, ligger i motsättning till läkarens förklaring.

Barnens egen syn på hygien tycks vara sekundärt och personalens uppfattning om detta kan exemplifieras genom fortsättningen i artiklen "Mota polion! - läkare och mödrar larmar mot dålig hygien vid skol-lunch"; man talar om hur tvålanvändandet hos de äldre pojkarna inte går att styra över: "Dessutom är det omöjligt att få de större pojkarna att ta med sig tvål och handduk – i de fyra, fem första klasserna går det bra, sedan tycker de bara att det är 'larvigt'" och man fortsätter: "Handtvättningen skulle fordra ett omständigt övervakarsystem." (*Aftonbladet* 1953-09-22) På samma uppslag i tidningen har man, återigen, publicerat en bild på fyra leende pojkar som alla håller upp sina händer mot kameran, som undertext skriver man bland annat: "Vi tvättar händerna när vi har slöjd, men aldrig annars!" Detta är det enda exemplet där barn uttalar sig om hygien i kvällstidningarna. Varför tidningen väljer att lyfta fram de äldre pojkarnas uppfattning om handtvätten kan förstås diskuteras; ett påstående om att det är "larvigt" med handhygien i poliotider är självfallet rebelliskt, men det speglar också pojken i tidig tonår som grupp och präglad av sin subjektposition. Vad påståendet också kan

säga oss är att synen på renlighet också här ifrågasätts, fast anses snarare som nonsens än moralisk nödvändighet.

Skolan som institution borde också undersökas i förhållande till samhället och vilka diskursordningar de kan kopplas till. Om skolan ska representera en förlängning av hemmet, till exempel med omsorg, inlärning och skolning blir det ett ifrågasättande av position och innebörd när man inte lever upp till detta. Ur föräldrarnas perspektiv har skolan syftat till att ha god hygien bland barnen, då de ombeds att ”ha med tvål och handduk”, men när mammorna skriver att ”någon tvättning icke förekommit” ifrågasätter man skolans roll som ansvarig för barnens hygien i skolan. Vad man mellan raderna kan läsa in är att avsändarna, mammorna, själva anser veta vad god hygien innebär och att man vill ge intrycket av att man följer de allmänna råden; oron föräldrarna säger sig känna syftar inte främst till smittan i sig, utan bristen på ansvar och rutin i hygienfrågor man menar skolan saknar. I förlängningen är detta också en kritik mot staten som ansvarar för skolan. Mammornas insändare kan ses som ett tecken på att deras tilltro till staten brister.

Till skillnad från hemmets arena är skolan inte bara en plats där bilden av smittan är annalkande, och hotande utan också något som ger upphov till ifrågasättande av hur smitta ska hanteras. Dessutom är smittan obehärskad eftersom den uppehåller sig bland skolbarn, något som både läkare och mödrar ser allvarligt på.

Sjukhuset

På sjukhusets arena kan man urskilja två olika grupper som syns i det empiriska materialet: de inlagda och sjukhuspersonalen. Därför har jag delat in dessa i underrubriker för en bättre översikt.

De inlagda

Hur man såg på de poliosmittade vittnar en artikel i en kvällstidning om; rubriken lyder ”Ung flicka död efter 8 år i järnlunga. Poliosjuk blev omgivningens solstråle”. Artikeln är skriven av journalisten och författaren Lars Widding som inleder texten på följande vis:

Den här artikeln kommer inte att skrämja er fastän den inte har något happy end direkt. Den handlar om en sjuk flicka som dog igår. Men även om det verkar som om det lyckliga slutet skulle saknas, finns det så mycket av sol i den. Solen var den sjuka flickan själv. I åtta år kämpade hon förtrutet för livet. Till slut hade hon övervunnit sig själv och sin egen rädsla.
(*Expressen* 1953-08-07)

Inledningen skvallrar om vilken typ av text man ska få ta del av; det är snarare ett porträtt än en artikel i den bemärkelsen. Skribentens språkbruk är också annorlunda och mer målande än i andra artiklar jag tittat på. Användandet av ”happy end” skvallrar om engelskans inflytande och filmens influenser om den lyckliga sagans slut. Texten är också full med metaforer, i exemplet ovan är flickan ”solen”, vars värme är smittar av sig. Skribenten fortsätter sin text med att beskriva insjuknandet: ”Livet är ju nu en gång så underligt konstruerat att det väljer så till synes fullkomligt nyckfullt. [...] Varför just hon är lönlöst att fråga. Det var bara så.” Livet, och därmed också sjukdomen, beskrivs som ”nyckfullt”; synen på den smittande är därför inte anklagande – det inträffar helt enkelt bara och vissa drabbas hårdare än andra. Detta är intressant om man jämför med hur samhällsinformationen poängterar hur viktigt det är med den personliga hygien för att undvika smittan.

Med detta i åtanke är det också relevant att titta närmare på vad skribenten skriver fortsättningsvis: ”De flesta människor, som angripits av polio, kan mycket snart gå tillbaka till sina jobb som friska eller nästan helt friska.” Ordvalet ”angripits” befäster denna tes om den insjuknande som oskyldigt drabbad och synen på sjukdomen är snarare att den verkar förkroppsligad. Skribenten fortsätter: ”Polion är också på så sätt och vis en mycket hederlig sjukdom. Har man en gång fått den och nått toppen vet man att blir det någon förändring utvecklar den sig inte till det sämre. Man blir bättre.” Först och främst är ordvalet ”hederlig sjukdom” mycket intressant. Vad menar man med att en sjukdom är hederlig? Skribenten

tycks syfta på att man vet hur polio kommer att utvecklas. När man beskriver sjukdomsförlopp med toppar och dalar så skapar man bilder av hur sjukdomen stegar i sina toppar, där den också är som värst, och sedan går på tillbakagång ner i dalarna där man också tillfrisknar eller blir avsevärt bättre. Detta synsätt speglar också optimism inför sjukdomens kommande avmattning. En hederlig sjukdom, såsom skribenten beskriver den, blir nästintill ett begrepp som skulle fungera i läkarvetenskapen. Ett sådant bevästande av sjukdomsbilden öppnar upp för tolkningen att gruppen poliosmittade inte behöver vara stigmatiserade.

Vad som kan vara värt att notera är skribentens val av att kalla den smittade för "flicka", enligt artikeln insjuknande hon vid 14-årsålder och dog alltså åtta år senare. Även om den smittade är i tjugofemårsåldern, och i princip vuxen i dagens ögon, ser man henne fortfarande som flicka.

Vidare i artikeln kan man läsa om hur den smittade beskrivs som "smittande glad" och "god och glad". Man förmedlar att hon tvärt emot vad man kunde förvänta sig inte hade något "yttre skal, som hon drog på sig" eller "någon skyddande rustning". Inte heller brydde hon sig om "andningsapparatens monotona suckar i takt med hennes bröstkorgs konstgjorda höjningar och sänkningar".

Man beskriver den sjukes vardag med permissioner då och då och det kunde "till och med bli någon biograf". Man berättar hur föräldrar och gamla klasskamrater hälsar på och hur flickan då berättat om vilka böcker hon läst och vilka jazzskivor hon köpt. Etnologen Carina Sjöholm skriver i *Gå på bio. Rum för drömmar i folkhemmets Sverige* om hur biobesökandet efter andra världskriget ökade oerhört, inte bara i städerna utan även på landsbygden. (2003:51) Och trots att spelfilmsproduktionen befann sig i en kris, p.g.a. billiga biljetter och konkurrens från utländska produktionsbolag, så "gick folk på biograferna som aldrig förr". (2003:55) Sjöholm beskriver biografen som en plats som utgjorde den fria ytan, utan lika omfattande vuxenauktoritet, som både en kollektiv och privat upplevelse. Sjöholm poängterar dock att bio var något *socialt*, som öppnade upp för *umgänge*. (2003:128f)

Författaren poängterar genom exemplen av vad den sjuke tog sig för, eller upplevde, att flickan och sjukhuset strävat efter normalitet; och till viss del uppnått det, om än i begränsad mån och tid. Biografbesök och inköp av jazzskivor blir metaforer för den frihet den sjuke försöker skapa sig trots sin bundenhet till sjukdomen och respiratorn. De är också praktiska uttryck för ungdomskultur under 50-talet. Ytterligare en frihetsmetafor dyker upp i artikeln:

Och ni ska inte tro att läkarna la sina pannor i veck och förmanade med pekfingerarna då [flickans namn] började röka. Man log åt henne. Och detta var det förunderliga med den unga flickan: man fick själv ny kraft sedan man träffat henne. (*Expressen* 1953-08-07)

Det kan ju låta märkligt att en poliosjuk ung kvinna i respirator börjar röka, men detta uttryck kan tolkas genom Winther Jørgensen och Phillips resonemang kring subjektspositioner och motstridiga diskurser; den omskrivna är både poliosmittad och ung kvinna och rökandet blir ett tecken på hur diskurserna kommer i konflikt med varandra. Winther Jørgensen och Phillips kallar detta för *överdeterminerat* subjekt, och menar att subjektspositioner som inte ligger i konflikt med andra positioner är del av en hegemonisk diskurs. (2000:49) I det här fallet är varken subjekten "den smittade" eller den "unga kvinnan" hegemoniska diskurser. Kanske kan man också tolka rökandet som tecken på eskapism när det kommer till hur begränsad hon var, med sjukdomen i åtanke.

I *Aftonbladet* samma dag publicerar man en kortare version om samma flicka: "Poliosjuk flicka död. Låg 8 år i järnlunga" (1953-08-07) där man liksom i *Expressens* version också har med en bild på en leende flicka liggande i respiratorn. Hon beskrivs med samma adjektiv och en del meningar är identiska eller något omarbetade och förkortade. Porträttet av flickan var något som man ansåg relevant att publicera, en nyhet som ger en bild av den poliosjuka som både offer och hjälte.

Ett annat porträtt av en poliosmittad hittar vi i artikeln "Våran mamma måste bli frist snart! Tolv barns mor [sic!] drabbad av polio" (*Aftonbladet* 1953-09-18) som behandlats tidigare (s 18), handlar om en tolvbarnsmor som insjuknat i polio och förts till sjukhus. Artikelförfattaren skriver:

Själv vägrade [mammans namn] i det längsta att tro att det var den smygande polion som valt henne till offer. Hon hade gått i bärskogen dag efter dag för att skrapa ihop lite matpengar till familjen, och trodde att det var överansträngning som orsakade den molande ryggvärken och den sprängande värken i huvudet. (*Aftonbladet* 1953-09-18)

I texten benämner man bokstavligt kvinnan som offer och sjukdomen beskrivs som "smygande", som en ondsint föröväre. Liksom i artikeln om den poliosmittade unga kvinnan blir sjukdomen i förhållande till den smittade förkroppsligad, som ett levande väsen. Modern blir, på grund av sjukdomen, tvingad från hemmet till sjukhuset. Denna ofrivilliga rörelse mellan hem och sjukhus beskrivs annorlunda än exemplet med den poliosmittade unga kvinnan. Moderns insjuknande beskrivs som hastigt och dramatiskt, till skillnad från den unga

kvinnan som rör sig mellan sjukhus och offentligheten; då hon under permisson går på bio och köper jazzskivor.

Sjukhuspersonalen

Sjukhuspersonal som förekommit i det empiriska materialet uttalar sig inte sällan som kännare av smittan och experter på sitt område. I synnerhet rådfrågas läkare i olika ämnen kring poliosmittan och allmänheten tycks värdera läkarnas råd högst. Om detta vittnar *Expressens* ledare den 1:e augusti rubriceras ”Sprutskräck” och man inleder med att förklara bakgrunden dels till rubriceringen, men också skälet för publicering:

Många oroliga patienter ringer i dessa dagar sina läkare och frågar om de kan få polio efter injektioner av olika slag. Anledningen till oron är det cirkulär som medicinalstyrelsen nyligen distribuerat till landets alla läkare. Det har redan i korthet refererats i pressen. Eftersom allmänhetens oro tydligen beror dels på en kanske allt för kategorisk formulering i medicinalstyrelsens formulär har Expressen här på några läkares inrådan tagit upp frågan till närmare granskning. (*Expressen* 1953-08-01)

Ledaren motiveras alltså som ett befogat meddelande till allmänheten. Man fortsätter med att förklara att medicinalstyrelsen hänvisar ”bl.a. till en undersökning som gjorts på Tahiti” och där ”injektion i musklerna i klinkorna med vissa läkemedel” resulterat i att 62 av 1000 insjuknat i barnförlamning. Man skriver avslutningsvis i ledaren att man ”inte velat kritisera medicinstyrelsens cirkulär utan endast lugna en orolig allmänhet”. Till ledaren har man också publicerat en bild på en hand som kniper över bar hud, under bilden skriver man: ”En injektion i överarmens baksida är enligt viss läkarexpertis den ofarligaste injektionen i tider med risk för polioinfektion.” Ledaren som mediematerial är naturligtvis skapad med andra motiv än artiklarna, som politisk text har den också antagit rollen som samhällsinformatör.

Den 24 augusti 1953 publicerar *Aftonbladet* ”AB upprepar polio-råden. Viktigaste skydd: renlighet”, med anledning av en tidigare artikel innehållande tio råd om polioprevention, sammanställda av två läkare på ett epidemisjukhus, som ”en mängd läsare förgäves försökt få ta i”. Man skriver också att ”har vi ständigt för ögonen att vi kan tillhöra dem med mindre motståndskraft, inser vi lättare att renlighet är rena livförsäkringen.” Det är en text med uppenbart syfte att poängtera risken med polio och samtidigt undervisa allmänheten i hur man bäst undviker smittan. Vad man samtidigt skriver är:

Detta sägs inte för att blåsa liv i bacillskräcken. Det tjänar ingenting till att råka i panik över mikroberna: de finns ständigt omkring oss, men de har en svår fiende och det är renligheten. (*Aftonbladet* 1953-08-24)

Texten liknar på så vis läkarkolumnen i *Aftonbladet* den tolfte september; smittan existerar och kan spridas oerhört lätt till många, men samtidigt poängterar man att paniken och hysterin är överdriven. Liksom tidigare är ordvalet *skräck* utmärkande i texten.

De råd som man ger i artikeln är: tvätta händerna så ofta så möjligt och ta gärna varma bad, bada aldrig i vatten som kan vara förorenat med kloakvatten ("Det hjälps inte om det ser någorlunda rent ut."), tvätta sår noggrant med kloraminlösning och jod "om ni står ut med det", drick aldrig ur brunnar som man inte känner till, skölj frukt och grönsaker noggrant, undvik flugor och kroppslig utmattning. Undvik folksamlingar vid influensasymptom, res inte till orter där man känner till att polio förekommit. Och slutligen: se till så att barnen följer samtliga råd. (*Aftonbladet* 1953-08-24)

Att döma av de råd som läkarna föreskriver kan i olika grader verka inskränkande på de vardagliga rutinerna; de råd om en ökad renlighet när det gäller såväl personlig hygien som livsmedelshantering skulle troligtvis innefatta en hel del praktiska omläggningar för den enskilde. Råden kan förmodas bygga på uppfattningen om att företeelserna och uppmaningarna inte tidigare var en del av det allmänna medvetandet, utan uppkommit för att skapa kunskap om de smittovägar man inte tidigare kände till.

Man skulle kunna betrakta *Aftonbladets* artikel som ett tecken på ett moraliskt nederlag i ett samhälle där renlighet är eftersträvansvärt, med tanke på hur tydligt läkarna poängterar att människors hygieniska vanor måste förbättras, men det är samtidigt en yttring, som genom formuleringen att "en mängd läsare förgäves" sökt efter den föregående artikeln, visar på hur man vill stoppa sina egna potentiella smittovägar. Det vill säga att också öka sin renlighet och stilla sin oro över att drabbas av sjukdomen.

Materialet har visat exempel på hur experter uttalade sig i frågor som rörde polio; kolumnen "Doktorn" är ett exempel och läkare uttalar sig om sin syn på skolans hygienrutiner. Exempel finns på hur man i kvällstidningarna lyfter fram experten för att klargöra hur situationen ser ut. I artikeln "Polio och paratyfus orsakar besöksstopp på skolkolonier" (*Kvällsposten* 1953-08-05) berättar en förste stadsläkare tillika docent att man lagt ett besöksförbud på Malmö skollovskolonier, p.g.a. den ökning av barnförslamning som förekommit. Man skriver: "Det

finns absolut ingen anledning till oro, understryker docent [läkarens namn] än en gång, det är bara en säkerhetsåtgärd.” Johannisson beskriver de manliga läkarna som ”omutliga, rationella, i tätt förbund med vetenskapen, inneslutna i stärkta vita bomullsrockar.” (2004:276) En bild som kan kopplas samman till läkarens citat ovan; ett konstaterande som inte framstår som tvivelaktigt.

Att arbeta med material som kvällstidningar resulterar i frågor som motiv och syfte med publicering, utöver den generella nyhetsrapporteringens funktion. Artikeln ”Polio och paratyfus orsakar besöksstopp på skolkolonier” (*Kvällsposten* 1953-08-05) visar på hur man använder läkaren, experten, för att mana till lugn. Man uttrycker även att oron är obefogad två gånger. *Kvällsposten* kanaliserar därmed synen på läkaren som förnuftig, rationell och framförallt någon med vetenskapliga belägg för sina uttalanden, i likhet med vad Johannisson skrev.

Expertens position är också intressant när man tittar på hur dennes relation ser ut jämte andra sociala grupper; Winther Jørgensen och Phillips skriver om läkarens och patientens möte:

I en konsultation hos läkaren finns till exempel positionerna ”läkare” och ”patient”. Till positionerna knyts vissa förväntningar om hur man ska uppföra sig och vad man kan säga och inte säga. Det är till exempel läkaren som har auktoriteten att säga vad som är fel med patienten – patienten kan bara gissa. (2000:48)

Om vi förflyttar läkaren från undersökningsrummet och sätter denne framför en journalist som vill veta hur poliosmittan sprids och påverkar olika funktioner i samhället, kan man se hur maktpositionen förändras något, men läkaren innehar fortfarande auktoritet och tolkningsföreträde. När läkarens kunskap uppvisas genom media handlar det inte längre om en enskild utsatt patient som ska konsulteras - utan läkaren ska istället förmedla det aktuella läget och vilka rekommendationer allmänheten bör ta till sig. Journalisten må vara en granskare, men i mötet med experten, läkaren, är denne också en del av allmänheten – som kan drabbas av smittan. Läkarens eventuella egna oro för risken att insjukna syns inte materialet, således kan man utifrån detta diskutera om läkarens position och identitet omöjliggör att fungera som *antagonist* i detta fall. *Antagonism* syftar här på Winther Jørgensen och Phillips begreppsförklaring att det ”är diskursteorins begrepp för konflikt” och ”uppstår när olika identiteter hindrar varandra”. Begreppet innebär att identiteterna ”ställer motstridiga krav på ens handlingar i samma terräng” (2000:55). Denne borde istället påverkas av en *hegemonisk intervention*, som enligt Laclau genom Winther Jørgensen och Phillips

innebär ”en artikulation som genom en kraft återupprättar entydigheten” (2000:55). I kvällstidningarna kan inte läkarens identitet vara både expert och potentiell smittobärare på samma gång; den dominerande identiteten och positionen förblir experten, och kring denna skapas också konsensus om expertens roll i kvällstidningarna.

En annan grupp som syns ibland i kvällstidningarnas artiklar är sjuksköterskorna. I artikeln ”Sköterska på bio fick larm om döende. Poliopatient räddad i sista stund” (*Aftonbladet* 1953-09-17) kan man läsa om en sjuksyster som under ett biografbesök blir hämtad av polis för att rycka in på Epidemisjukhusets avdelning för poliopatienter. Hon säger: ”Det är ju givet att man gör sin solklara plikt! Jag är lycklig över att det kunde ordnas så hastigt.” Man berättar också att sjuksystemen är en av fem danska mycket skickliga sköterskor som tjänstgör på avdelningen: när tidningen intervjuar henne på morgonen efter händelsen beskriver man henne som ”rak i ryggen, lugn och effektiv.”

Sjuksystemen beskrivs som en plikttrogen hjälte; att hon själv använder ordet ”plikt” i sin kommentar indikerar vilka normer som yrket kretsar kring. En docent på Epidemisjukhuset beskriver de danska sjuksköterskorna på följande vis:

Deras insatser här gäller inte bara vården av patienterna utan också utbildningen av våra svenska sköterskor. Det är emellertid en invecklad lärotid som tar ganska lång tid i anspråk. Vi är oerhört tacksamma mot våra danska sköterskor som lägger ner ett stort och effektivt arbete på [sic!] speciellt respiratoravdelningen som kräver kontinuerlig kontroll. De tvekar aldrig att rycka in när deras insatser behövs, arbetstid eller icke arbetstid. (*Aftonbladet* 1953-09-17)

Anledningen till varför man tagit in de danska sjuksköterskorna berodde enligt kvällstidningen på att ”Danmark har tidigare än Sverige haft en svårartad polioepidemi som tränat sjukhusstaberna och gett de danska läkarna stora erfarenheter.”

Ett exempel på ytterligare en yrkesgrupp finns i artikeln ”20-åringar på ålderdomshem”, där man gör en intervju med kuratorn från *Riksföreningen mot barnförlamning*. Hon beskrivs på följande vis: ”I henne har Sveriges barnförlamade inte bara en sällsynt energisk kurator utan en personlig vän, som med liv och själ försöker hjälpa, stödja och uppmuntra.” Kuratorn berättar att många sjuka i polio är fast i sina hem p.g.a. bristen på pengar till hemhjälp och generellt dåligt anpassade hem; hon exemplifierar med en dam som närmar sig femtio vars hus saknar hiss, toalett på annan våning och hur ensamheten tränger sig på. (*Aftonbladet* 1953-09-04) Kuratorn berättar också om hur *Kvinnliga automobilkåren* gratis ställt upp med

bilar och personal vid resor till sommarkolonier. Det är alltså fler yrkesgrupper än sjuksköterskorna som enligt kvällstidningarna gör uppoffrande insatser för de poliosmittade.

Avslutning

I analysen har framgått att de olika arenorna; hemmet, mjölkbutiken, skolan och sjukhuset uppvisat en del lika och andra olika bilder av poliosmittan och hur detta skapat mening om sjukdomen och de sjuka. Inte minst när det gäller hur man undviker att bli smittad.

I hemmet är bilden av sjukdomen att även den omtänksamma modern riskerar att smitta ner sina barn, det vill säga att smittan ses som okontrollerbar, men är också av läkare sedd som onödigt uppförstorad av allmänheten. Sjukdomen är hotande och synonym med smuts. I exemplet mjölkbutiken har en insändarskribent uppfattat bristerna i hygien hos personalen, och yrkar på hygienmoralisk skärpning. Bilden av smittan är att det är något som lätt förs vidare vid livsmedelshantering och är oundvikligen kopplad till smuts. Bilden av sjukdomen på skolans arena är att den goda handhygien är förebyggande mot smittan. Sjukhusets arena präglas av vetenskapens expertis och erfarenhet av smitta som hotande faktor i samhället. Läkarkåren uttalar sig i kvällspressen och ger råd till allmänheten, men förmedlar samtidigt en tvetydig bild som både vill mana till lugn för att undvika hysteri, och upplysa en allmänhet som inte förstått vikten av en god hygien. Sjukdomen beskrivs också som hederlig, d v s att man vet i princip hur förloppet och prognosen ser ut. Den smittade får i det avslutande kapitlet utrymme i media; där beskrivs de smittade som oskyldiga offer för den ”smygande polion” som de ”angripits” av.

På de identifierade arenorna ser man på sjukdomen på olika sätt; i hemmet är synen tvetydig – god hygien är nyckelordet men sjukdomen slår också hänsynslöst och urskillningslöst. På offentliga platser kan sjukdomen ta sig in var som helst, till och med i samband med hanteringen av den nyttiga mjölken. Varje offentlig yta är en potentiell smittohärd. I skolan ges en bild av att barnen varken vill eller har tillgång till möjlighet att tvätta sig; mödrar kritiserar skolans påstådda nonchalans kring hygienfrågor i epidemitider och får medhåll av läkare. Som resultat startas en kampanj för bättre skolhygien. Det existerar också en konflikt mellan hemmet och skolan om var ansvaret ligger. På sjukhusets arena är sjukdomen, liksom på hemmets arena, beskriven som tragisk och något som drabbar urskillningslöst.

De förklaringar till hur polion uppfattades är bl.a. kopplat till polion som smutsig sjukdom och hur det hänger samman med dess smittvägar. Det moraliska tycket om renlighet och hygien från läkares sida kan ses som en förklaring till varför man börjar observera smittohärdar och smittokällor på de olika arenorna. Synen på renlighet och hygien hänger

samman med den moraliska tanke som präglar samhället från och med sekelskiftet, menade Johannisson. Den hygiensiska frågan är så omfattad av samhället att den förekommer i varje arena som uppträtt i det empiriska materialet. Diskursen om sjukdomen som smygande är också en förklaring som gett resultatet att oro förekommer på alla arenor.

Man kan också konstatera att materialet visat exempel på hur diskurser kring polio gett upphov till meningsskapande som inom vissa gruppbildningar är entydigt, exempelvis sjuksköterskornas plikttrogenhet mot de sjuka och mödrarnas omsorg till barnen. Men i andra fall har diskursen visat ett meningsskapande om den rådande normen som ifrågasätts, exempelvis läkarnas råd till husmödrarna om förbättrad hygien i hemmet och mödrarnas kritik mot skolan.

Denna studie har öppnat upp för möjligheten att göra en vidare undersökning av sjukdomsbilder och meningsskapande i historiskt material. En ytterligare fördjupning kan innebära en jämförelsestudie av en tidigare epidemisk sjukdom och en nutida, där man kan se likheter och skillnader i det empiriska materialet. Att göra en sådan studie kan kanske hjälpa oss att förstå varför man skriver som man gör i medietexter. Det kan kanske också svara på en ständigt återkommande problemformulering: Var människor lika oroliga förr som nu?

Källor och litteratur

Källor

Artiklar/tidningsmaterial

Aftonbladet:

Doktorn: "Skräcken för barnförlamning" (1953-09-12)

"Vår mamma måste bli frisk snart! Tolv barns mor drabbad av polio" (1953-09-18)

Insändare: "Injektionerna och polion" (1953-08-07)

"AB upprepar polio-råden. Viktigaste skydd: renlighet" (1953-08-24)

Insändare: "Hygien i mjölkbutiker" (1953-08-04)

Insändare: "Renligheten i folkskolorna" (1953-09-18)

"Mota polion! - läkare och mödrar larmar mot dålig hygien vid skol-lunch". (1953-09-22)

"Kampanj över hela landet för bättre skollunch-hygien. 1.300 barn i skola utan tvättfat!" (1953-09-23)

"Sköterska på bio fick larm om döende. Poliopatient räddad i sista stund" (1953-09-17)

"20-åringar på ålderdomshem" (1953-09-04)

"Poliosjuk flicka död. Låg 8 år i järnlunga" (1953-08-07)

Expressen:

Ledare: "Sprutskräck" (1953-08-01)

"Låt barnen äta i skolan trots epidemierna" (1953-09-02)

"Ung flicka död efter 8 år i järnlunga. Poliosjuk blev omgivningens solstråle" (1953-08-07)

Kvällsposten:

"Polio och paratyfus orsakar besöksstopp på skolkolonier" (1953-08-05)

Internet

Smittskyddsinstitutet, www.smittskyddsinstitutet.se (2010-01-05)

Litteratur

Andréasson, Sven 2002. *Ett lindrigt fall av polio*. Kungälv: Åsa Andréasson

Axelsson, Per 2004. *Höstens spöke. De svenska polioepidemiernas historia*. Stockholm: Carlssons

Ehn, Billy & Löfgren, Orvar, 2001. *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups

Evengård, Birgitta (red) 1992: *Epidemiernas historia och framtid*. Stockholm: Natur och Kultur

Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979. *Den kultiverade människan*. Lund: Liber Läromedel

Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red) 1985. *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*. Lund: Liber Läromedel

Hastrup, Kirsten (red), 1992. *Other Histories*. London: Routledge

Hörnfeldt, Helena 2009. *Prima barn, helt u.a. Normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923-2007*. Göteborg: Makadam

Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) 1999. *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur

Johannisson, Karin 1994. *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin de siècle*. Stockholm: Norstedts

Johannisson, Karin 2004. *Tecknen*. Stockholm: Norstedts

Jönsson, Håkan 2005. *Mjölk- en kulturanalys av mejeridiskens nya ekonomi*. Stockholm: Brutus Östlunds Bokförlag Symposium

Palmblad, Eva & Eriksson, Bengt Erik 1995. *Kropp och politik. Hälsoupplýsning som samhällsspegel från 30-tal till 90-tal*. Stockholm: Carlssons

Richette, Christian (red) 1996. *Poliominnen. Polioskadade skriver in sitt liv och sitt arbete*. Stockholm: Nordiska museet

Sandberg, Helena 2004. *Medier och fetma. En analys av vikt*. Lund: Sociologiska institutionen, Univ.

Sjöholm, Carina 2003. *Gå på bio. Rum för drömmar i folkhemmets Sverige*. Stockholm: Brutus Östlunds Bokförlag Symposion

Sontag, Susan 1981. *Sjukdom som metafor*. Stockholm: Brombergs Bokförlag

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips Louise 2000. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur